

Norra Ljunga kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med utvändig restaurering,
Norra Ljunga socken i Sävsjö kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Norra Ljunga kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med utvändigt restaurering,
Norra Ljunga socken i Sävsjö kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Jönköpings läns museums dnr: 2022-012
Länsstyrelsens dnr: 433-9958-2021

Rapport och foto: Veronica Olofsson
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr I2018/00079.

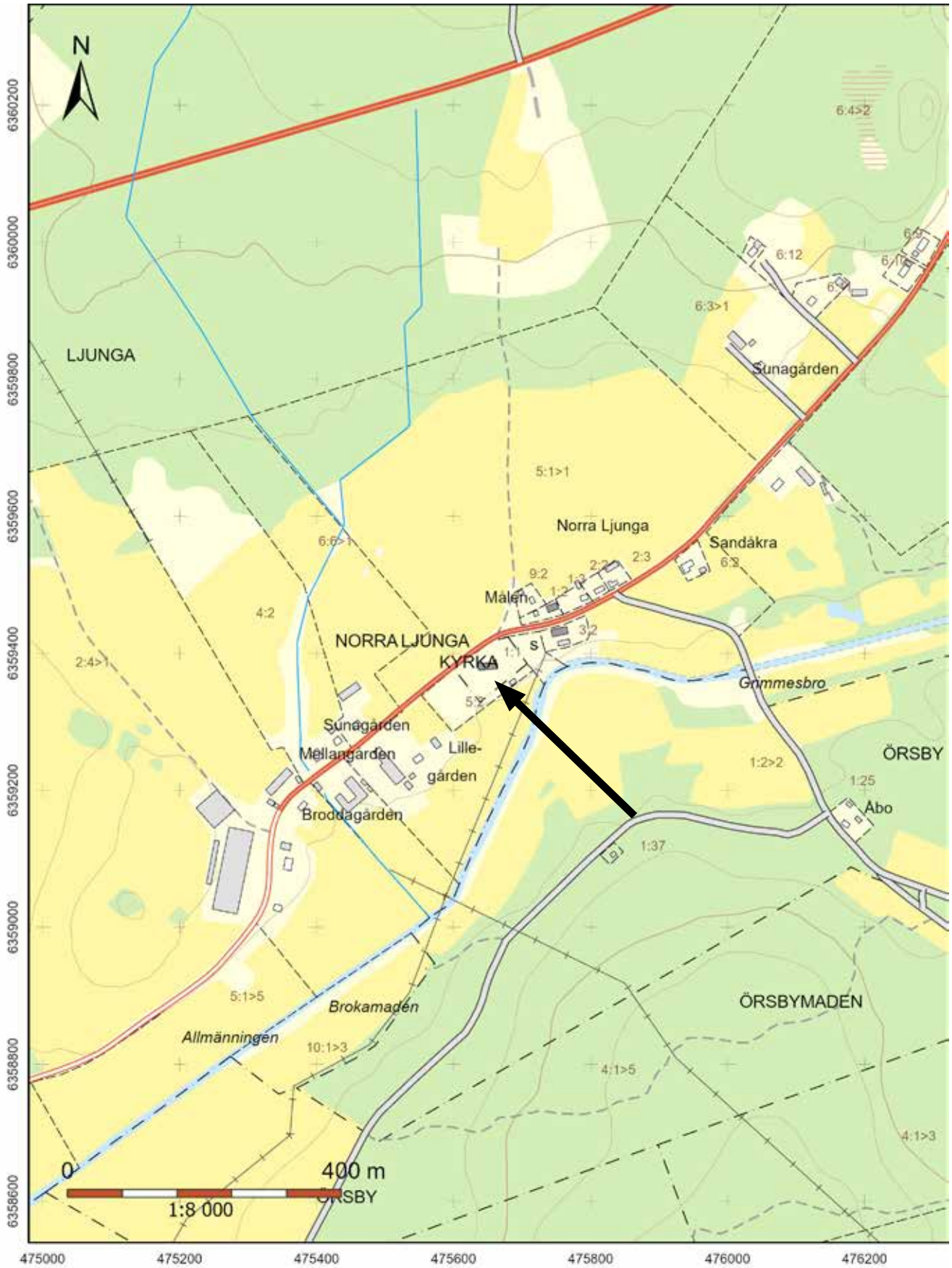
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2025

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Historik.....	6
Exteriörbeskrivning.....	10
Utförda åtgärder.....	11
Fasadytor på långhus, kor och sakristia.....	11
Tillstånd före renovering.....	11
Utförda åtgärder.....	12
Fasadputs på torn.....	16
Tillstånd före renovering.....	16
Utförda åtgärder.....	18
Dörrar.....	18
Tillstånd före renovering.....	18
Utförda åtgärder.....	18
Fönster.....	19
Tillstånd före renovering.....	19
Utförda åtgärder.....	20
Takfot, vindskivor och vindslucka.....	20
Tillstånd före renovering.....	20
Utförda åtgärder.....	20
Takavvattning.....	21
Tillstånd före renovering.....	21
Utförda åtgärder.....	21
Muralmåleri.....	21
Tillstånd före renovering.....	21
Utförda åtgärder.....	22
Övriga åtgärder.....	24
Tillstånd före renovering.....	24
Utförda åtgärder.....	24
Antikvariska kommentarer.....	25
Putsfasaderna.....	25
Muralmåleri.....	26
Fotografier från slutbesiktning.....	28
Administrativa uppgifter.....	33
Referenser.....	34
Arkiv.....	34
Referenser på webben.....	34
Otryckta källor.....	34
Tryckta källor och litteratur.....	34

Bilagor

Bilaga 1. Materialspecifikation.....	35
Bilaga 2. Murverksdokumentation.....	37

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

Länsstyrelsen lämnade tillstånd till utvändig restaurering av Norra Ljunga kyrka den 12 januari 2022. Beslutet stadgar att arbetena skall följas av antikvarisk medverkan. Sävsjö pastorat har valt att anlita Jönköpings läns museum för antikvarisk medverkan. Handläggare har varit antikvarie Veronica Olofsson, som även sammanställt föreliggande rapport.

Arbetena har utförts i enlighet med ett åtgärdsprogram framtaget av Balksten Byggnadsvård AB, daterat 2021-09-06. Arbetena utfördes av Br Bergströms Byggnads AB och genomfördes under perioden februari till september 2024. Antikvarisk slutbesiktning genomfördes 2024-09-24. Föreliggande rapport sammanfattar vad som framkom vid arbetena.

Inom projektet utfördes även konservering av det utvändiga muralmålert på kyrkan. Dessa arbeten omfattades av ett separat tillstånd (dnr 433-9958-2021) och utfördes i enlighet med ett åtgärdsprogram framtaget av Jönköpings läns museums konservatorer. Dessa arbeten har inte omfattats av antikvarisk medverkan, utan slutbesiktigades av Länsstyrelsen 2024-09-03. En dokumentation av konserveringsarbetena kommer att sammanställas av medverkande konservator Eva Svenning.

Syfte

Syftet med arbetena var att åter sätta kyrkans exteriör i gott stånd. De omfattande åtgärderna på långhusets, korets och sakristians putsfasader syftade till att ta bort putsskikt från 1900-talet och förse dessa fasader med den typ av bruk och putsyta som funnits sedan 1100-talet, av ett kalkrikt bruk baserat på Ölandskalk.

Syftet med antikvarisk medverkan var att dokumentera de genomförda åtgärderna i allmänhet, men även att fånga upp eventuella kulturhistoriska iakttagelser.

Norra Ljunga kyrka i samband med de aktuella åtgärderna.

FAKTA

Antikvarisk medverkan

Antikvarisk medverkan innebär att en antikvarie deltar i en byggprocess. Denna medverkan kan omfatta rådgivning, deltagande i byggmöten och besiktningar, lämnande av detaljanvisningar, dokumentation och rapportering av byggnadshistoriska iakttagelser. Det är vanligen myndigheter som i sin tillståndsgivning beslutar att byggnadsarbeten skall följas av antikvarisk medverkan.

Norra Ljunga kyrka vid slutbesiktningen i september 2024.

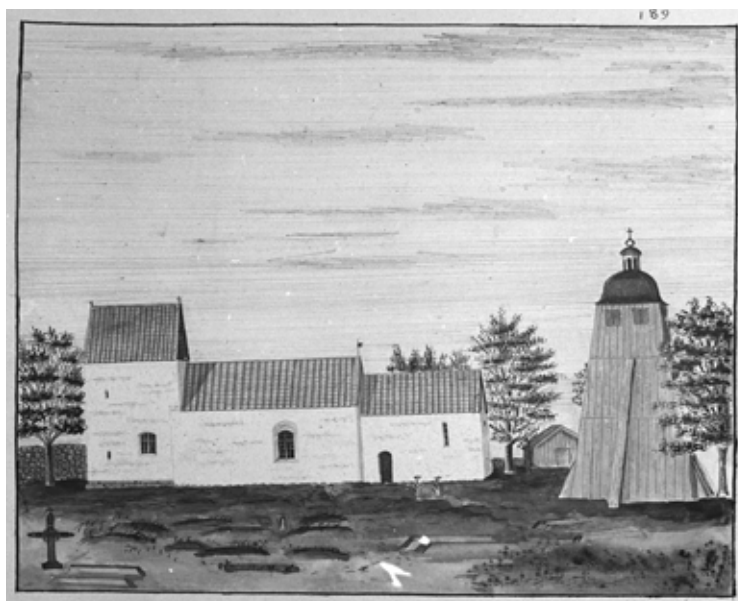
Historik

Norra Ljunga kyrka tillhör den grupp tidigmedeltida kyrkor som uppfördes inom det forna folklandet Njudung och som därför allmänt benämns "Njudungskyrkor". Dessa romanska kyrkor anses ha uppförts under 1100-talets senare del och kännetecknas av ett tornlöst rektangulärt långhus följt av ett smalare kor med absid. Kyrkorna är uppförda av gråsten med inslag av huggen sandsten. Kyrkan i Norra Ljunga hade en rundbågig portal i långhusets södra mur och ett högt placerat smalt rundbågigt fönster. Det fanns även två liknade fönster i koret, ett mot norr och ett i söder. Samtliga dessa fönsteröppningar är idag igensatta.

Redan under 1200-talet skedde en större ombyggnad av kyrkan i Norra Ljunga. Långhuset tillfogades ett kraftigt torn av sandsten vid västgaveln. Tornet var troligen putsat redan vid uppförandet. En rundbågig portal i tornets västfasad med profilerade socklar av Visingsösandsten blev kyrkans nya huvudingång. Korets absid revs och korets förlängdes omkring tre meter och fick en raksluten form. En korportal togs upp mot söder, vilket innebar att det ursprungliga korfönstret förstördes. Ett nytt korfönster togs upp i den tillbyggda delen av koret mot söder.

Kyrkorummet försågs under senmedeltiden med kryssvalv. År 1611 brändes kyrkan ned i samband med plundring av danskarna under det s.k. Kalmarkriget. Hur mycket som skadades är oklart. Den tunnvalvda sakristian norr om koret är inte daterad, men tillkom troligen under 1600-talet. I samband med detta igensattes korets norra fönster. Det var sannolikt vid denna tid som det högt sittande predikstolsfönstret utmed långhusets norra fasad tillkom. Under 1700-talet togs de större fönsteröppningarna i långhuset upp.

Någon gång mellan 1500-talets slut och 1750-talet försågs fasaderna med dekorationsmåleri i rött. I ett nyligen genomfört

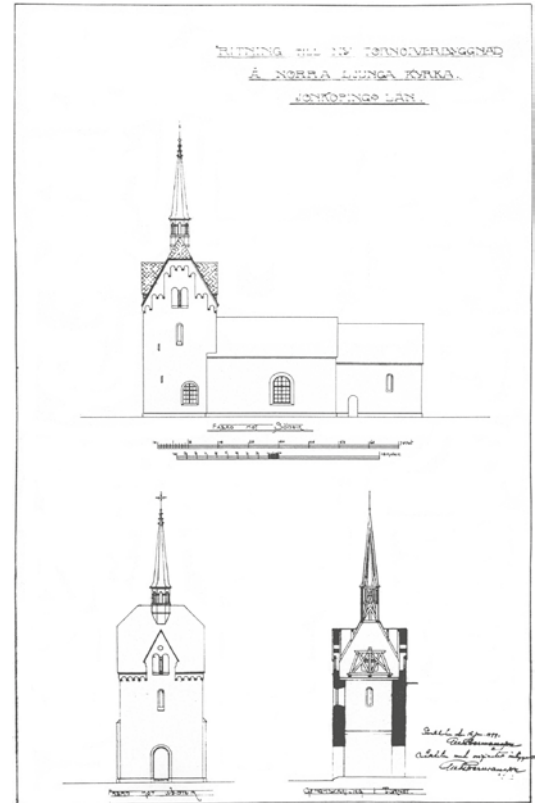

Denna teckning från 1880-talet av Erik Ihrfors är den äldsta kända avbildningen av Norra Ljunga kyrka och den enda avbildningen av den tidigare klockstapeln. Man kan notera att långhusets sydingång inte var synlig och att klockstapeln stod sydost om kyrkobyggnaden. Dekorationsmåleriet förefaller vara överkalkat. (ATA, Raä 2273-007)

stiftsprojekt om utvändigt måleri inom Växjö stift, menar man att ornamentiken formspråk tyder på att kyrkan kan ha dekorerats vid åtminstone tre olika tillfällen, varav minst två under 1600-talet. Man tror att fönsteromfattningarnas måleri, vilket idag återfinns fragmentariskt runt predikstolsfönstret och sakristians vindslucka mot norr, tillkom först, möjligen under sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal. Dekorationsmåleriet utmed takfot, dörrumfattningar och hörn tror man tillkommit under 1690-talet.

År 1818 blev kyrkan omputsad utvändigt, invändigt vitkalkad och försedd med ett nytt tegeltak. Möjligen var det då som dekorationsmåleriet kalkades över. Någon gång före sent 1800-tal igenmurades långhusets sydportal.

Åren 1899–1900 genomfördes en större exteriör ombyggnad av kyrkan. Vid denna renovering försågs kyrkans fasader med en spritputs och flera fönster på kyrkan vidgades. Den största förändringen berörde dock tornet. Den dåvarande klockstapeln intill kyrkan upplevdes som bristfällig och församlingen lät därför upprätta ritningar till ett nytt tornkrön så att klockorna istället kunde placeras i tornet. Överintendentensämbetet var skeptiska till planerna, men efter att nya ritningar tagits fram av arkitekten Gustaf Hermansson, Stockholm 1899 gavs slutligen tillstånd till tornombyggnaden och rivningen av klockstapeln. Ombyggnaden av tornet innebar att det tidigare sadeltaket vreds och att det försågs med ljudluckor, avvalmningar och en takryttare. En del av virket från klockstapeln ska ha använts vid tornombyggnaden. De två klockorna flyttades över från klockstapeln till tornet, varvid klockstapeln revs. I samband med en invändig renovering 1905 insattes en glasmålning i korets östra fönster och ett nytt fönster

Ritning över den nya exteriören som kyrkan fick omkring 1900 efter ritningar av Gustaf Hermansson (ATA).

Kyrkan sedd från söder 1903. Notera det förstörade långhusfönstret. (JM.1996-1-2932)

Kyrkan sedd från norr år 1902. Särskilt kan man notera att sakristians gavelröste hade ett runt ornament i stället för dagens vindslucka, att sakristian saknade det fönster som i dag finns på den östra väggen och att långhusets gavelröste mot öster var klätt med brädpanel (ATA, Raå 2273-001).

Västportalen år 1933 med en senare utbytt spegeldörr. Sandstensportalen var då kalkad. (ATA, Raä 2273-049)

Långhusets sydportal togs upp i samband med arbetena 1955. (ATA, Raä 2273-022)

Detalj av framtaget måleri utmed takfoten. De mörka lagningarna är utförda med cementförstärkt bruk. (ATA, Raä 2273-028)

Kyrkan efter utförda åtgärder år 1956. Notera de omfattande rekonstruktionerna av dekorationsmåleriet. (ATA, Raä 2273-023)

insattes i sakristians gavel mot norr.

Under åren 1955–56 genomgick kyrkan en mer omfattande restaurering och ombyggnad under ledning av arkitekten K. Martin Westerberg, Stockholm. Den mest iögonfallande åtgärden i Norra Ljunga var att tornavslutningen från sekelskiftet 1900 ersattes av en ny med ett enkelt sadeltak enligt ett äldre utseende. Inledningsvis intog arkitekten en tveksam inställning, men församlingen var pådrivande. En ny fristående klockstapel uppfördes intill kyrkan och de två klockorna flyttades från tornet till denna.

Vidare knackades spritputsen från 1900 ned och ersattes av en slätputs utförd med en cementförstärkt bruk. Den södra långhusportalen som varit igenmurad redan under sent 1800-tal, togs upp och försågs med en djup nisch utvändigt men förblev förbyggd inifrån. Sakristians runda blindering i gavelröset ersattes med en kvadratisk vindslucka och den lilla fönsteröppningen mot öster tycks ha tagits upp. Långhusets fönster mot norr och söder återfick den storlek de haft under 1700-talet. Fönstren försågs med solbänkar av skiffer. Ett tidigare fönster i korets södervägg som var igenmurat togs åter upp och försågs med en blyspröjsad båge. En mindre glasmålning av konstnären Edgar Wallin sattes in i predikstolsfönstret. Den år 1905 tillkomna glasmålningen i korets östra fönster ersattes av ett nytt fönster med blyspröjsning och svagt färgade glas. Samtidigt gjordes fönsteröppningen smalare och med rundbågig avslutning upptill. I samband med renoveringen upptäcktes även partier av den röda dekorationsmålningen. Dekorationerna frilades av konservator Sven Wahlgren, Jönköping. Det utfördes även omfattande rekonstruktioner, trots att Byggnadsstyrelsen inledningsvis intog en tveksam hållning.

År 1969 putsades tornet om. All puts på den västra fasaden avlägsnades och då framkom att tornets nedre tredjedel utgjordes av kvadrar av sandsten med kalkfogar dragna ut över muren så att man bedömde att muren alltid varit putsad. Ett mellanparti bestod också av sandsten, men dessa var mindre och ojämna. Överst påträffades sentida tegel som bedömdes härröra från tornförändringarna på 1950-talet. Fasaderna på tornets västra, södra och östra sida försågs nu med en KC-puts.

År 1979 restaurerades de östra fasadpartierna, men det är oklart exakt vilka åtgärder som utfördes. Vid denna tid utfördes även konserveringsåtgärder på dekorationsmåleriet.

År 1998 genomgick kyrkobyggnaden en utvändigt restaurering på grund av brister i putsen. Arbetena omfattade i första hand tvättning, putslagning med rent kalkbruk och slutligen en traditionell avfärgning med kalkfärg i vitaktig kulör. Vid arbetena avlägsnades flera lagningar av cementhaltigt bruk. De dekormålade partierna i röd kulör konserverades varvid bompartier fästes, målningsfragment förstärktes med kalkvatten och bättringsmålning gjordes av dekor och bakgrundsytor med kalkfärg. Utförda rekonstruktioner vid takfoten förstärktes, men det fragmentariska måleri som finns vid hörn och på sakristian kompletterades inte.

Foto från 1969 då åtgärder utfördes på tornets fasader. (ATA, Raä 2273-049)

Kyrkan efter utförda konserveringsarbeten 1979. Delar av hörnens rekonstruerade dekorationsmåleri förefaller vara förstärkt. (JM_1987-1-2287)

Exteriörbeskrivning

Norra Ljunga kyrka består av ett rektangulärt långhus med ett något lägre rakavslutat kor. Mot väster finns ett torn och norr om koret en sakristia.

Kyrkobyggnaden är uppförd av gråsten med inslag av kvaderhuggen sandsten. Fasaderna är slätputsade och avfärgade i en vitaktig kulör. På vissa delar av takfoten, hörnen, dörr- och fönsteromfattningarna finns röd dekorationsmålning. Alla delar av kyrkan saknar särskild sockel utom tornet som har en markerad sockel av sandsten. Övriga delar av kyrkan har murverket frilagt från puts närmast marken. På fasaderna finns flera stora ankarslutar målade i svart.

Kyrkans huvudentré är förlagd till tornets västra sida. Entrén är särskilt påkostad och består av en rundbågig portal av sandsten. Portalen utgörs av pilastrar med bas och kapitäl, ett slätt tympanonfält och en profilerad krönlist. Även tröskeln är av sandsten men ingångssteget är av urbergsbergart. Dörrbladet är klätt med ett ruttmönster av profilerade brädor och smidda spikar. Handtaget utgörs av en smidd ögla. Även koret har en ingångsdörr förlagd vid den södra sidan. Entrén har en överkalkad sandstenssmyg försedd med röd dekor. Tröskeln är av ortocerkalksten medan trappstegen är av urbergsbergart. Dörrbladet har en plåtinklädd utsida. Långhusets ursprungliga sydingång är blinderad och har en smyg av puts som delvis har röd dekor. Tröskeln är av svart skiffrad bergart.

Fasadens fönster är av olika slag, men flertalet har karmar och bågar av trä och blyinfattning med tonade glasrutor. Torntrappan förses med ljus via två smala fönsteröppningar. Runt predikstolsfönstret på långhusets norra sida och sakristians fönster mot norr finns fragmentariskt dekormåleri i rött. Alla större fönster saknar omgivande röd dekor. Fönstren har solbänkar av svart skiffrad bergart.

Byggnadskroppens olika delar har alla sadeltak belagda med röda enkupiga vingtegelpannor. Nockplåtar och stormlister är av kopparplåt. Vindskivorna är av trä och tjärade. Taket avvattnas med hängrännor av stålplåt målade i svart och stuprör av stålplåt målade i fasadens vitaktiga kulör. Samtliga stuprör är sammanfogade av kortare rör och hopfalsade samt försedda med rundade böjningar. På långhusets östra avslutning finns en smidd vindflöjel.

Norra Ljunga kyrka sedd från norr i september 2024 efter utförd renovering.

Utförda åtgärder

Arbetenas utgångspunkt var ett åtgärdsprogrammet upprättat av Balksten Byggnadsvård AB, daterat 2021-09-06. Åtgärdsprogrammet föreskrev relativt omfattande åtgärder där alla sentida, moderna bruk av kalk och KC skulle avlägsnades. Åtgärden bedömdes vara intressant ur såväl tekniskt som antikvariskt perspektiv, i synnerhet på de fasader som även bär dekormåleri och ålderdomliga putsrester. Målsättningen med åtgärderna var att återge murverket en kalkputs av hållbar karaktär med utgångspunkt i medeltida brukstradition med bindemedelsrika bruk och bättre historisk förankring. Genom att basera allt putsbruk på en fet blandning av Ölandskalk och sand så får fasaderna en fukttålig och beständig yta som går att underhålla under flera hundra år. Arbetena utfördes av Br Bergströms Byggnads AB, Halmstad.

Konserveringsåtgärderna omfattades av ett åtgärdsprogram framtaget av Jönköpings läns museums konservatorer och utfördes av konservator Eva Svenning, Konservator Svenning, Visby.

Fasadytor på långhus, kor och sakristia

Tillstånd före renovering

De slätputsade fasadytorna på långhus, kor och sakristia uppvisade till stora delar putsskikt från 1900-talet, senast från 1998. Omfattande renoveringar hade medfört att de stora fasadernas ytputs bestod av moderna kalkbruk eller KC-puts, varför putsen inte bedömdes som särskilt hållbar. Det förekom en del sprickor i ytputsen och kalkfärgen hade dålig vidhäftning. Äldre puts fanns synlig i anslutning till äldre dekormåleri vid takfot, hörn och nischer till fönster och dörrar. Kyrkan hade en ca 20 cm synlig sockel som var oputsad.

Vid anslutning mot ståndkanter av kopparplåt, var putsen utdragen över plåten. Putsen uppvisade en del sprickor, men utförandet hade fungerat förvånansvärt bra.

Ankarjärnen var i behov av underhållsmålning.

Detalj av korets sydfasad som hade omfattande algpåväxt och färgbortfall.

Fasaderna hade flera lager av kalkfärg med dålig vidhäftning.

Kyrkan sedd från sydost före åtgärder.

Kyrkan sedd från norr i februari 2024, före åtgärder.

Under pågående arbeten. Ställningarna runt kyrkan var intäckta.

Hur mycket äldre puts som fanns bevarad under den sentida putsen varierade stort. Här ses en detalj från långhusets södra fasad där det förekom förhållandevis mycket gammal puts.

Utförda åtgärder

Enligt åtgärdsprogrammet skulle all sentida KC- och kalkputs knackas ned till fast murverk eller underliggande äldre putsytor. Det hade inte gjorts några provknackningar på putsen inför projektet. Vid projektet uppstart visste man därför inte vilken metod som var mest lämplig för nedknackning, omfattningen av KC-puts eller hur mycket äldre puts som fanns bevarad under den nuvarande ytputsen.

När arbetet påbörjats kunde konstateras att det yttersta puts-skiktet var en tunt påförd grå kalkputs från 1990-talet som återfanns över stora delar av fasaderna. Under denna fanns en mager KC-puts i mörkare grå nyans från 1950-talsrestaureringen. Den hade ett fåtal sprickor, men var i övrigt i tekniskt gott skick. Under denna hade man grundat eller utfört lagningar med vad som verkade vara närmst rent cementbruk på många ställen. Bruket var mycket starkt och hade en mörkgrå nyans. Flera av dessa lagningar fanns i anslutning till de dekormålade fasadpartierna. Vid takfoten fanns en sådan längsgående cementkappa, liksom mot solbänkar i fönsternischer och på sten. Även trasig underliggande äldre puts hade cementserats över. Det visade sig också finnas en betydande del av äldre puts-skikt bevarade under 1950-talsputsen. Putserna fanns i många olika skikt och var bitvis mycket fragmentariska, varför det var svårt att få en sammanhängande bild av hur de hängde ihop.

Olika nedknackningsmetoder testades och bilning med maskin var den metod som ansågs fungera bäst. Tillvägagångssättet samrådes med Länsstyrelsen inför utförandet. Se vidare *Antikvariska kommentarer*. KC-putsen bilades ner från sidan så att underliggande puts-skikt sparades i största möjliga utsträckning. Den underliggande äldre putsen var mycket sprucken och skör. Ålderdomliga putsytor sparades, men där putsen var alltför sprucken eller smulig, var det oundvikligt att delar av denna följde med. I anslutning till

När den sentida putsen avlägsnades gick det att se spår från hur kyrkans fönsteröppningar förändrats över tid. Fotot är taget från långhuset södra fasad. Här ses sandstenskvadror från den ursprungliga, högt sittande fönstret, spår från dem 1900 förstörade fönsteröppningen och ifyllnadstegel från 1955 års förminskning.

Detalj av äldre putsskikt. De vara alla mycket kalkrika och hade en gulbeige nyans. Ballastens fraktioner varierade. Många hade inslag av armering i form av djurhår, träflisor och växtfibrer.

Hårda cementlagningar anslöt till de äldre dekormålade fasadytorna. Här ses fasadytan över predikstolsfönstret där en större cementlagning varsam knackades bort under översyn av konservator. .

Långhusets östra gavel består av tegel och förefaller vara murad 1955.

Detalj av sakristans gavelröste mot norr där man kan se hur den nya putsen ansluter mot de äldre putsytorna.

Detalj av långhusets södra fasad där den nya putsen slagits på. Ytan bearbetades med snutbräda när bruket blivit skurtorrt. I fotots mitt syns den referensytan som togs fram tillsammans med Kristin Balksten.

bemålade ytor skedde bildningen tillsammans med konservator. Här användes handverktyg.

Enligt åtgärdsprogrammet och även konservatorsprogrammet skulle cementlagningar och KC-puts i anslutning till dekorationsmålade partier och där rekonstruktioner förekom knackas ned. När det blev klart hur mycket äldre puts som fanns kvar och hur mycket cementlagningar det fanns i anslutning till den äldre putsen, beslutades att spara puts med rekonstruerat måleri vid takfoten, hörnkedjorna och i nischer vid predikstolsfönstret, långhusets sydportal och sakristiefönstret. Att knacka ned dessa hårda lagningar för hand var inte möjligt och att använda bilningshammare bedömdes riskera att skada de dekormålade ytorna. Se vidare *Antikvariska kommentarer*.

På de rensade murytorna förekom en betydande del äldre puts-skikt. De äldre puts-skikten var generellt i dåligt skick. De hade gott om bompartier och var partiellt sprucken och söndermulad. Det förekom dock större sammanhängande puts-partier som var i gott skick, exempelvis på korets norra fasad, sakristians norra fasad, långhusets södra fasad och insidan av nischerna vid fönster och dörrar. De större putsytorna läts förbli blottlagda, medan mindre putsytor överputsades med ny puts. Vilka äldre putsytor som förblev blottlagda bestämdes i samråd med antikvarie, och i anslutning till måleri i samråd med konservator. På äldre puts med måleri, liksom större sammanhängande ytor, fästes lös puts och sviktande bom av konservator. Stabila bompartier lämnades utan åtgärd. Kantlagningar av puts utfördes av konservator med samma bruksblandning som användes till ny puts.

Den nya fasadputsen utfördes med ett fett kalkbruk tillrett av traditionellt tillverkad lokal kalk av typen Trilokalk (våtsläckt Ölandskalk) och Ortokalk (torrsläckt hydraulisk Ölandskalk). Brukets blandningsförhållanden var 1:1:1,8. Ballasten var välgraderad

Putsen drogs inte ner över ståndplåtarna likt tidigare utförande, utan slutar strax ovanför plåten.

Foto av sakristians gavel mot norr. De äldre putsytor som förblev blottlagda anas som oregelbundna ytor med något gropigare yta.

Bilder tagna efter åtgärd i samband med slutbesiktningen i september 2024.

Tornet före åtgärder i februari 2024. Det förekom rikligt med algpåväxt, framförallt på västfasaden. Kalkavfärgningen hade dålig vidhäftning mot KC-putsens.

putssand 0–3 mm. På naturstensytor och äldre murbruk borstades en tunn grundning. Därefter slogs en tunngrundning över hela ytan. Utstockningsbruk slogs på i djupare håligheter. Slätputs slogs på i ett påslag om 8–12 mm och bearbetades med snutbräda efter att bruket blivit skurtorrt. Samtliga putsskikt sprutades på, men ströks ut och bearbetades för hand. Provytor tillverkades inför utförandet tillsammans med Kristin Balksten.

Vid ståndkanterna släpptes putsen alldeles ovan plåten. Långhus och kor saknar sockel. Här drogs putsen ned mot marknivån. För att undvika kapillärsugning tunnades putsens tjocklek ut i nedkant och släpptes några centimeter ovan marknivå. På korets östra sida finns en ”sula” med utskjutande stenar. Putsen slutar ovanför dessa.

Fasaderna avfärgades med kalkfärg av Trilokalk (våtsläkt Ölands-kalk) i tre strykningar. Blandningsförhållandena var 1:3 i volym kalk/vatten.

Ankarjärnen rengjordes, rostskyddsbehandlades med blymönja och ströks med linoljefärg i svart kulör (Engwall & Claesson).

Fasadputs på torn

Tillstånd före renovering

Tornet har under sin närmare 800-åriga historia varit föremål för åtskilliga förändringar, inte minst tornspiran som genom åren haft flera olika utförandet. Det nuvarande utseendet har medeltida förtecken och är ett resultat av 1956 års ombyggnad då röstena om-murades och tornet fick ett sadeltak. Vid samma tid ersattes den äldre fasadputsens med ett cementhaltigt putsbruk, vilken visade sig finnas kvar på tornets norra fasad. Tornets övriga fasader hade en slät KC-puts med mycket ytlig ballast från 1969.

Putsen bedömdes vara i skapligt tekniskt skick. Putsen var av-

Detalj av tornets nordvästra hörn. Efter blästring upptäcktes att tornets norra fasad inte omputsats på 1960-talet i likhet med de övriga fasaderna. Här kan man se den tunt påförda KC-putsen från 1950-talet på den norra fasaden till vänster och 1960-talets KC-puts med mycket yttlig ballast på den västra fasaden till höger.

Del av tornets norra fasad där 1950-talets KC-puts ses som mörkare grå ytor. Stora delar av denna puts var så tunt påförd att den försvann genom blästringen. Det förekom även senare utförda lagningar.

Tornets norra fasad försågs med en ny kalkrik puts sedan de sentida putsskikten knackats bort.

Kulören på tornets silikatfärg anpassades till Trilokalken kulör på långhuset. Det mittersta provet valdes.

Bild från slutbesiktningen i september. Den norra fasaden fick ny kalkputs, övriga fasader lagades endast upp.

färgad med kalkfärg, men det förekom även KC-färg. Kalkfärgen släppte från underlaget. Fasaderna hade omfattande algpåväxt, i synnerhet av rödalger. Det förekom en del sprickor på den norra fasaden och en längsgående vertikal sättningsspricka på den västra fasaden.

Ankarjärnen var i behov av underhållsmålning.

Utförda åtgärder

Fasadputsen sandblästrades så att all bindemedelshinna och gammal kalkfärg avlägsnades. Ytorna tvättades och behandlades med det algdödande medlet Kalkohol.

Sedan blästringen gjorts kunde konstateras att tornets norra fasad inte hade den cementhaltiga puts med mycket ytlig ballast från 1960-talet som tornets övriga fasader hade. På den norra fasaden förekom en mycket tunn KC-puts, sannolikt från 1950-talet, och endast fläckvisa mindre lagningar med det hårda cementhaltiga lagningsbruket. Under den tunna putsen förekom stora delar av fragmentarisk äldre puts. Det fattades därför beslut om att frångå åtgärdsprogrammet och istället behandla denna fasad likt långhusets fasader. Lagningar knackades bort. Ålderdomliga putsytor sparades. Fasaden omputsades med fett kalkbruk av Trilokalk (våtsläckt Ölandskalk) och Ortokalk (torrsläckt hydraulisk Ölandskalk). Ballasten var välgraderad putssand 0-3 mm. Brukets blandningsförhållanden var 1:1:1,8.

På de övriga fasaderna lagades mindre putsskador med Ölandskalkbruk. Fasaderna avfärgades med silikatfärg i en kulör nära långhusets kalkfärg (KEIM Purkristalat nr 9255). Skiljelinjen mellan tornets silikatfärg och långhusets kalkavfärgning vid den södra fasaden förlades till långhusets stuprör. Tornets norra fasad avfärgades med kalkfärg av Trilokalk (våtsläckt Ölandskalk) i tre strykningar. Blandningsförhållandena var 1:3 i volym kalk/vatten.

Ankarjärnen rengjordes, rostskyddsbehandlades med blymjöja och ströks med linoljefärg i svart kulör (Engwall & Claesson).

Dörrar

Tillstånd före renovering

Västingången i tornet har en rundbågig portal av sandsten som var i gott skick. Dörren har ett ruttmönster av profilerade brädor och smidda spikar. Vid 1998 års renovering hade dörren av misstag behandlats med en alkydbaserad lasyr.

Den södra koringången har en svartmålad järnplåtsklädd dörr, vilken var i gott skick men i behov av ommålning.

Utförda åtgärder

Den akrylatbaserade lasyren skrapades bort. Dörrbladets utsida behandlades därefter med tre strykningar opigmenterad linoljefernissa (Bio Impressions, Le Tokinois). Enligt åtgärdsprogrammet

skulle fernissan pigmenteras med järnoxidbrunt pigment, men detta missades av entreprenören.

Den södra dörren rengjordes och frilagt järn rostskyddsbehandlades (Isotrol rostskyddsfärg). Dörren målades med två strykningar utspädd linoljefärg i svart kulör (Engwall & Claesson).

Fönster

Tillstånd före renovering

Fönstren var i behov av underhåll. Kitt saknades och färgen flagnade. Korets blyinfattade fönster mot söder var i behov av översyn. Blyspröjsningen hade släppt från träbågen. Sakristians fönster mot norr hade brytmärken efter ett inbrottsförsök.

Till vänster ses västentréns träport före åtgärd. Dörrbladet var då behandlat med en svart alkydbaserad lasyr. Ovan ses dörren efter åtgärd.

Samtliga fönster var i behov av ommålning. Nedan ses korets södra fönster där blyspröjsen hade släppt från träbågen.

Fönstren ommålades med linoljefärg och bågarna kompletterades med kitt. Korets södra fönster fick ny blyspröjsning.

Takfot, vindskivor och sakristians vindslucka har behandlats med pigmenterad tjära tills mättnad uppnåddes.

Utförda åtgärder

Fönsterbågar och -karmar rengjordes och skrapades rena från löst sittande färg. Brytmärken på sakristians fönster ilagades med nytt virke. Torrt trä grundades med halvolja. Kittfalsen kompletterades med linoljekitt. Trärena partier grundades och hela fönstren ströks därefter med två strykningar utspädd linoljefärg i samma grå kulör som tidigare (Engwall & Claesson, NCS S 2502-Y).

Det blyinfattade korfönstret demonterades och åtgärdades på verkstad. Samtliga blyspröjs ersattes. Träbågen åtgärdades på samma sätt som övriga fönster.

Fönsterbågen till glasmålningen i predikstolsfönstret vid långhusets norra fasad behandlades med tre strykningar opigmenterad linoljefernissa (Bio Impressions, Le Tokinois).

Solbänkarna av skiffrad sten rengjordes och behandlades med algdödande medel Kalkohol.

Takfot, vindskivor och vindslucka

Tillstånd före renovering

Den tjärstrukna takfoten, vindskivorna och vindsluckan var generellt i gott skick, men i behov av underhållsbehandling.

Utförda åtgärder

Löst sittande tjära skrapades bort på takfot, vindskivor och vindslucka. Ytorna ströks med dalbränd trätjära (Claessons trätjära) pigmenterad med kimrök till full mättnad, dvs minst två strykningar.

Takavvattning

Tillstånd före renovering

Kyrkans takavvattning består av hängrännor och stuprör med mjuka böjar. Takavrinningen var i behov av översyn. Hängrännor och stuprör var i behov av ommålning. Enstaka stuprör hade rostangrepp. Vid det inre hörnet mellan koret nordvästra och långhusets nordöstra del fanns spår på fasaden efter regnvatten, vilket orsakat mindre putsbortfall.

Utförda åtgärder

Hängrännorna justerades och ett stuprör byttes. Hängrännor och stuprör rengjordes och målades med linoljefärg i två strykningar (Engwall & Claesson). Hängrännorna målades svarta och stuprören målades vita (NCS S 0507-Y).

Läckaget i hörnet mellan långhus och kor mot norr var orsakat av en sprucken takpanna, vilket medförde att regnvatten förts utmed underlagsspappen mot takfoten. Tegelpannan ersattes.

Missfärgning och visst putsbortfall i hörnet mellan långhus och kor mot norr tydde på att takets vattenavrinning inte fungerade korrekt.

Muralmåleri

Tillstånd före renovering

Muralmåleri i rött återfinns på delar av fasaden. Det tycks förekomma åtminstone två generationers måleri samt rekonstruerat måleri utfört på 1950-talet. Hörnen har tegelimiterande hörnkedjor, medan takfotsfrisen återger ett dekorativt mönster av hängande klockor och korsklot samt diagonalställda linjer. Vidare finns måleri runt dörr- och fönsteröppningar. Måleriet framkom i samband med 1956 års restaurering. Eftersom måleriet var mycket fragmentariskt, rekonstruerades det till stora delar. Det originalmåleri som förekommer ligger på en slevdragen slätputs med inblandning av fiber som djurhår och växtdelar. Måleriet ligger i dubbla skikt med en vitare kalk emellan, dvs det har redan i tidigt skede renoverats. Den

Dekorationsmåleriet utmed den norra fasadens takfot och runt predikstolsfönstret. Detta måleri är till stora delar ett äldre måleri med mindre rekonstruerade delar. Måleriet runt predikstolsfönstret antas tillhöra en äldre generations måleri och är mycket fragmentariskt.

Ovan ses måleriet utmed korets södra fasad och till höger del av korets norra fasad, varav det senare till stora delar är ett äldre måleri.

Nedan till höger ses måleriet utmed långhusets södra fasad som till stora delar är rekonstruerat. Nedan ses den bäst bevarade dekormålade hörnkedjan.

äldre målningen har en ljusare varmröd kulör än det senare måleriet som har en kallröd kulör. Måleriet konserverades 1979 respektive 1998, då utfördes endast förstärkningar av originalmåleriet och av rekonstruktionerna vid takfoten, inget på övriga rekonstruktioner.

Den målade dekoren var inför åtgärderna blekt och i behov av förstärkning. Rekonstruktionerna var till stora delar utförda på cementhaltig puts.

Utförda åtgärder

Åtgärderna på de dekormålade fasadpartierna utfördes av konservator och dessa arbeten dokumenteras i en separat rapport av medverkande konservator. Nedan redovisas endast en översiktlig beskrivning av åtgärderna samt vilka avsteg som gjordes från gällande åtgärdsprogram.

Enligt åtgärdsprogrammet skulle all 1900-talsputs intill dekorationsmålade partier skrotas och försees med ny kalkputs. Friser

Detalj av dekorationsmåleriet vid korets norra sida, på del väster om sakristian. Här har delar av de cementförstärkta lagningarna knackats bort. Under projektets gång beslutades att låta sentida lagningar vara kvar intill takfotens måleri, för att undvika att den äldre bemålade putsen skulle skadas.

och hörnkedjor skulle rekonstrueras på ny puts på långhus, kor och sakristia. Äldre puts med måleri skulle stabiliseras och originalmåleriet skulle förstärkas vid behov. Sedan arbetena påbörjats kunde konstateras att lagningar med cementhaltigt bruk var omfattande, i synnerhet i vid de dekorationsmålade fasadpartierna vid takfoten. Som tidigare nämnts, beslutades att låta sentida lagningar vara kvar för att inte riskera att skada de dekormålade äldre ytorna närmast takfoten mer än nödvändigt.

På långhuset norra fasad, både vid takfoten och runt predikstolsfönstret visade det sig förekomma äldre puts med bevarat äldre måleri. Konserveringsarbetena kom där att anta karaktär av friläggningsarbete genom varsam nedknackning. Måleriet på dessa ytor var mycket fragmentariska och därmed svåra att förstärka. Enligt konservatorsprogrammet skulle ytor med oklart måleri lämnas utan åtgärd. Dessa ytor framstår som mörkare ytor på fasaden.

Prov på förstärkning av dekorationsmåleriet. Det äldre konserverade måleriet förstärktes med pigmenterat kalkvatten. De rekonstruktioner som var utförda på en KC-puts grundades vid behov först med pigmenterad kalkfärg.

På det fragmentariska måleriet runt predikstolsfönstret förstärktes endast den dekor som var tydligt urskiljbar.

Samma yta som ovan efter utförda konservatorsåtgärder.

Äldre måleri med tydlig kontur som tidigare varit förstärkt, liksom rekonstruktioner utmed takfoten, har förstärkts med pigmenterat kalkvatten. På de rekonstruerade ytor där det mörkare sentida bruket och ballasten lyser igenom, grundades först med pigmenterat kalkfärg.

Övriga åtgärder

Tillstånd före renovering

Åskledaren behövde justeras och det förekom lösa fästen. Taket stormlister av kopparplåt satt lösa. Vidare förekom växtlighet i form av ölandstok och tujor i direkt anslutning till fasaderna.

Utförda åtgärder

Efter omputsning av fasaderna återmonterades och justerades åskledarens fästen.

Infästningen av takets stormlister av kopparplåt sågs över. Stormlisterna spikades åter lika tidigare, men på tornet användes rostfri skruv.

Buskar och annan högre växtlighet i anslutning till kyrkans fasader kommer att tas bort. Detta var inte utfört vid slutbesiktningen.

Norra Ljunga kyrka i september 2024.

Antikvariska kommentarer

Putsfasaderna

Enligt åtgärdsprogrammet skulle all sentida KC- och kalkputs knäckas ned till fast murverk eller äldre putsbruk från långhusets, korets och sakristians fasader. Metoden för nedknäckningen var inte vidare preciserad. Man visste heller inte omfattningen av den sentida putsen eller hur mycket av äldre puts som fanns bevarat.

När arbetena uppstartats kunde konstateras att det under 1990-talets grå kalkputs på stora delar av fasaderna fanns en mörkgrå KC-puts, troligen från 1950-talet. Det förekom även en stor mängd lagningar utförda med ett mycket hårt, cementhaltigt bruk.

Det utfördes prov på olika nedknäckningsmetoder, manuell knäckning, blästring och maskinbildning. Manuell knäckning av KC-putsen visade sig bli tidsödande och det gick inte att ta bort de hårda cementlagningarna på detta sätt. Med blästring försvann den grå kalkputsen, men inte den underliggande KC-putsen. Prov med maskinbildning visade att det fungerade tämligen väl att bila bort KC-skiktet och de hårda cementlagningarna utan att underliggande puts följde med. Bilningen utfördes från sidan så att bilhammaren kunde kilas in mellan den hårda KC-putsen och den äldre putsen. Den äldre putsen var mycket sprucken och skör, varför det var ofrånkomligt att delar av denna föll bort i samband med bilningen. Efter flera diskussioner, beslutades slutligen att godta maskinbildning för nedknäckningen under förutsättning att den utfördes så varsamt som möjligt. På ytor där måleri förekommer eller kunde tänkas förekomma utfördes knäckningen manuellt med hammare. Den valda metoden samråddes med Länsstyrelsen inför utförandet. Nedknäckningen utfördes i samråd med konservator och putsentreprenör.

Hur mycket äldre puts som fanns bevarad varierade mellan fasaderna. På stora delar av fasaderna förekom ingen eller väldigt lite av äldre puts. Större sammanhängande putsytor förekom framförallt på långhusets södra fasad och på korets norra fasad. De större putsytorna läts förbli blottlagda, medan mindre putsytor överputsades med ny puts. Vilka ytor som förblev blottlagda bestämdes i samråd med antikvarie.

Ett större avsteg från åtgärdsprogrammet var att inte all sentida puts kom att knäckas ned. De lagningar med hårt cementhaltigt bruk som fanns i anslutning till äldre måleri läts vara kvar. Bedömning från medverkande konservator var att den sköra, äldre bemålade putsen skulle riskera att ta skada av bilning.

Fasaderna putsades med ett fett kalkbruk baserat på Trilokalk (våtsläckt Ölandskalk) och Ortokalk (torrsläckt hydraulisk Ölandskalk). Provytor av den nya putsen tillverkades inför utförandet tillsammans med Kristin Balksten. Programmet föreskrev en bruksblandning på 1:1:2, men Kristin tyckte att blandningen kändes något för mager varför den justerades till ca 1:1:1,8. Vidare

Provyta där den sentida putsen bilats bort med bilningsmaskin.

Provyta utförd med blästring. 1990-talets kalkputs försvann med denna metod, men inte 1950-talets KC-puts.

Provyta av den nya putsen tillverkad tillsammans med Kristin Balksten. Detta användes sedan som referensyta för det fortsatta arbetet.

Stuprören utmed långhusets norra fasad slutar en bit upp från marken, vilket kan orsaka att vatten stänker upp på fasaden.

bestämdes att använda ballast med 0–3 mm för att ge ett tunnare putsskikt, istället för föreskrivna 0–4 mm.

Entreprenören önskade spruta på bruket. Utförandet samråddes med Kristin som bedömde att det var möjligt under förutsättning att bruket omedelbart ströks ut för hand och sedan bearbetas i rätt tid. När putsen sprutades på täcktes dekorationsmåleriet vid takfot in med plast, men dessvärre skyddades inte måleriet på övriga ytor. Stänk från kalkbruk hamnade därför på det äldre fragmentariska dekormåleriet runt predikstolsfönstret. De halvt härdade kalkbruksstänken skrapades försiktigt bort av konservator.

Fasaderna avfärgades med en kalkfärg baserad på Ölandskalk, vilket innebär att man får en kalkfärg med en naturlig kulör som liknar den traditionella varmt gulbeige kalken som är vanligt förekommande på småländska medeltidskyrkor.

Vid slutbesiktningen konstaterades att stuprörens utkastare utmed kyrkans norra sida slutar en bit upp på väggen, vilket kan medföra att regnvatten stänker upp på putsfasaden. Detta bör hållas under uppsikt. Möjligen behöver dessa stuprör förlängas.

Muralmåleri

Enligt åtgärdsprogrammet och konservatorsprogrammet skulle all sentida puts tas bort, dvs även den puts utmed takfoten där de kvarvarande rekonstruktionerna från 1950-talet som återfinns. Enligt programmen skulle dessa rekonstruktioner därefter återskapas på ny kalkputs. Eftersom det under projektets gång beslutades att låta de sentida lagningarna sitta kvar vid takfot, kom konserveringsarbetet istället i första hand att handla om att frilägga äldre bemålade putsytor runt fönsteröppningar samt att förstärka äldre måleri och rekonstruerat måleri. Ovanför predikstolsfönstret frilades flera äldre putsskikt och mer av det äldre måleri som bildmässigt inte samrör med resten.

Det fördes flera diskussioner om hur det frilagda mycket fragmentariska måleriet, både det sedan tidigare frilagda som det nya frilagda, skulle hanteras. Ytor med fragmentariskt måleri förekommer framförallt runt predikstolsfönstret mot norr och invid vindsluckan i sakristians gavel mot norr. Enligt konservatorsprogrammet skulle detta otydliga måleri, som säkerligen hör samman med tidigare generationernas måleri, lämnas frilaggt och inte förstärkas. Det innebär dock att de bemålade ytorna kommer fortsätta att utsättas för slitage av väder och vind. Ett förslag som diskuterades var att putsa över dessa ytor. Att putsa över med det nya kalkrika bruket ansågs av konservator inte försvarbart, eftersom det då skulle kunna bli svårt att frilägga igen. Även med ett magrare bruk bedömde konservator att slitaget på måleriet skulle bli stort om det i framtiden ska friläggas, även om liknande åtgärder utförts på andra Njudungskyrkor, såsom exempelvis Lannaskede kyrka. Församlingen ansåg att ytorna med det oklara måleriet uppfattades som

Runt vindsluckan i sakristians gavelröste finns måleri från olika generationer. Tydligt måleri förstärktes, medan det övriga lämnades blottlagt.

smutsgrå ytor på den i övrigt ljusa fasaden och önskade kalka över dessa. Medverkande konservator motsatte sig detta och bedömde att de bemålade ytorna ändå skulle bevaras bättre frilagda, än om de putsades över. Man kommer sannolikt att kunna se fragment av måleriet när väggen är våt. Det möjliggör även för analyser och karteringar av måleriet i framtiden. Ytorna förblev därmed frilagda.

Predikstolsfönstret på långhusets norra fasad. Runt fönsteröppningen finns fragment från olika generationers måleri. En del var frilagt sedan tidigare, men ytterligare kom att friläggas i samband med årets arbeten. Det måleri som var figurmässigt tydligt förstärktes, medan det övriga lämnades blottlagt.

Fotografier från slutbesiktning

Nedan presenteras några fotografier tagna i samband med förbesiktningarna från ställning 2024-08-14 och 2024-09-03, samt vid slutbesiktningen 2024-09-24.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	433-9958-2021
Jönköpings läns museums dnr:	2022-012
Byggherre:	Sävsjö pastorat
Projektör/besiktningsman:	Kristin Balksten, Balksten Byggnadsvård AB
Projektledare:	Charlotte Boe Steder, Växjö Stiftskansli
Generalentreprenör:	Bröderna Bergström AB, Anders Nyström (arbetschef), Fredrik Axelsson (platschef)
Konservator:	Eva Svenning, Konservator Svenning
Fönsterhantverkare:	Klockaregårdens Fönsterhantverk & Snickeri AB
Antikvarisk medverkan:	Veronica Olofsson, Jönköpings läns museum
Rapportansvarig:	Veronica Olofsson
Rapportgranskning:	Anders Franzén
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Sävsjö kommun
Socken:	Norra Ljunga socken
Fastighetsbeteckning:	Sävsjö Norra Ljunga kyrka 1:1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA)

Handlingar rörande Norra Ljunga kyrka.

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar och fotografier rörande Norra Ljunga kyrka.

Referenser på webben

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA)

Fotografier av Norra Ljunga kyrka (www.kringla.se)

Otryckta källor

Texter upprättade inom stiftsprojektet *Inventering av utvändigt måleri* som Lena Liepe och Alexandra Ohliw har genomfört på uppdrag av Växjö stift:

Ohliw, Alexandra. 2023. *Norra Ljunga*. Konservering & Kulturvård AB, 2023.11.

Liepe, Lena. 2023. *Konsthistorisk genomgång och diskussion*. Linnéuniversitetet.

Tryckta källor och litteratur

Franzén, Anders. 2009. *Norra Ljunga kyrka, kulturhistorisk karaktärisering och bedömning*. Jönköpings läns museum. Byggnadsvårdsrapport 2009:23.

Franzén, Anders. 1998. *Norra Ljunga kyrka, utvändigt restaurering och konservering av Norra Ljunga kyrka*. Jönköpings läns museum. Byggnadsvårdsrapport 1998:25.

Hansson, Martin. 2008. *Det medeltida Småland. En arkeologisk guidebok*. Historiska media. Lund.

Lundh, Stig. 2015. *Medeltidens kyrkor i Östra och Västra härad i Njudung och deras kvarvarande inventarier. En arkeologisk och konsthistorisk guidebok*. Atremi. Linköpings Stiftshistoriska Sällskaps skriftservice, nr 16.

Manbo, Ia. 2007. *Norra Ljunga kyrkogård, kulturhistorisk karakterisering och bedömning*. Jönköpings läns museum. Byggnadsvårdsrapport 2007:100.

Bilaga 1. Materialspecifikation

**Bröderna Bergströms
Byggnads AB**
Materialspecifikation Norra Ljunga kyrka

Halmstad 2024-08-29

Utfört	Materialval	Leverantör
Bruk	Trilokalk 1:1 0-3 mm Ortokalk 1:1 0-3 mm	Målarkalk AB Brogårdavägen 11 265 75 Hyllinge 042-22 50 18
Avfärgning	Trilokalk 1:3	Målarkalk AB Brogårdavägen 11 265 75 Hyllinge 042-22 50 18
	Keim Purkristalat 9255	Keim Scandinavia Guldalderen 6 DK 2640 Hedehusene 0771-742340
Fönster Hängrännor Stuprör Ankarjärn	S 2502 Y Järnoxid svart S 1005 Y40R Järnoxid svart	Engwall o Claesson Götlundagatan 11 124 71 Bandhagen 08-860350
Vindslucka Vindskivor Takfot	Dalbränd tjära, kimrökspigment Dalbränd tjära, kimrökspigment Dalbränd tjära, kimrökspigment	Claessons trätjära Stenkolsgatan 5 417 07 Göteborg 031-711 42 87
Algmedel	Kalkohol	Målarkalk AB Brogårdavägen 12 266 75 Hyllinge 042-22 50 19
Dörr entré Lilla fönstret	Le Tonkinois Bioimpression	Ottossons Färgmakeri Kontoristgatan 10 247 70 Genarp 040-48 25 74

Bilaga 2. Murverksdokumentation

Dokumentation av murverket

I samband med fasadåtgärderna utfördes en murverksdokumentation av det till delar blottlagda murverket på långhus, kor och sakristia. Murverksdokumentationen var inget som villkorades i länsstyrelsens beslut, utan den utfördes på pastoratets eget initiativ.

Dokumentationen är översiktlig och består av en beskrivande text och fotografier. De inledande avsnitten behandlar murverket generellt. Avslutningsvis sker beskrivningar av respektive fasad. Vid dokumentationstillfället hade redan större håligheter mellan stenarna fyllts igen med kalkbruk, vilket dessvärre dölde delar av det äldre murbruket. Vidare var byggställningarna runt kyrkan inklädda med väv, vilket försvårade fotograferingen och omöjliggjorde för översiktbilder.

Stenmaterialet

Murarna är byggda av natursten med varierande storlek. Huvuddelen av stenen förefaller vara granit, sannolikt från närområdet, men det förekommer även skiffrade bergarter i grå och röd nyans. Stenarnas synliga (utvändiga) yta är genomgående förhållandevis plan, vilket i många fall åstadskommits genom klyvning men i vissa fall förefaller den också vara naturlig. Stenen är lagd i relativt ojämna skift. De största stenarna återfinns i det nedersta skiftet närmast mark. Flera stenar är låga, men breda, medan andra har naturlig rundhet. Vissa förefaller nästintill kvaderhuggna. Variationen i stenen tyder på att det är fältsten som tuktats, och att de inte är brutna från ett och samma stenbrott.

Hörnkedjorna förefaller i sin helhet vara utförda av kvaderhuggen sandsten, men eftersom hörnen till stora delar har äldre puts har dessa inte helt blottlagts. De ursprungliga fönster- och portöppningarna, vilka alla idag är igenmurade, tycks alla haft

Byggställningarna var resta runt kyrkans samtliga fasader. Eftersom ställningarna var inklädda med väv var det inte möjligt att ta några översiktbilder av fasaderna.

Murverket består av natursten av olika stenart, storlek och form. På bilden ses en detalj av det blottlagda murverket vid korets norra fasad. Stenmaterialet förefaller övervägande vara granit, men det förekommer även skiffrade bergarter. Notera den mörkt röda skifferstenen överst på bilden. Flera stenar har en rundad form, medan andra synes kvaderhuggna. Stenarna har övervägande en kluven, flat utsida.

Detalj av långhusets nordöstra hörn där de kvaderhuggna sandstenarna är förhållandevis synliga.

Detalj av den sedan 1700-talet igenmurade, högt sittande fönsteröppningen vid långhusets sydfasad. Här är delar av de kvaderhuggna sandstenarna som omgett öppningen ännu bevarade.

omfattningar av huggen sandsten. I samband med att de murats igen tycks sandstenen plockats bort, men vid den igensatta fönsteröppningen i långhusets södra fasad är sandstenarna till delar ännu kvar i ursprungligt läge. Enstaka sandsten förekommer även i murverket, men bedöms då kunna förklaras av en omplockning av murverket i senare tid.

Inslag av tegel

Det finns inslag av tegel på i stort sett långhusets, korets och sakristans samtliga fasader. Teglet har av allt att döma tillkommit i samband med olika ombyggnationer, framförallt vid förstoring och förminskning av fönsteröppningar. Teglet är av olika ålder och anger olika generationers fönsteröppningar. Handslaget stortegel med formatet 27 x 7 cm kan sannolikt dateras till ombyggnaden 1900. Möjligen skulle delar av teglet kunna vara från 1700-talet

Detalj av ytan ovanför fönsteröppningen vid långhusets norra fasad. Det övre teglet hör samman med ombyggnaden vid sekelskiftet 1900 då fönsteröppningarna förstörades. Det nedre teglet tillkom vid 1950-talets restaurering då öppningarna minskades.

då långhusets stora fönsteröppningar togs upp. Från 1950-talets renovering förekommer ett modernt maskinslaget murtegel i standardformat, märkt "VM 1,6" på kortsidan.

Långhusets östra gavel är helt uppmurad av 1950-talstegel. Foton visar att detta fasadparti fram till 1955 var brädklätt.

Det förekommer även tegelfragment här och var i murverket. Dessa bitar har sannolikt tillkommit som skolsten i samband med renoveringarna 1900 och 1955. Detta innebär att stora delar av fasaderna varit blottlagda vid flera tillfällen tidigare.

Tegel, såväl hela stenar som fragment, förekommer även vid murkrönen på sakristans och korets gavlar. Detta tyder på att takets konstruktion/lutning förändrats vid något tillfälle. Den historiska genomgången ger uppgifter om att taken försågs med tegel 1818. Före dess hade de sannolikt varit täckta av spån. Det nya, tyngre takmaterialet kan ha krävt att förstärkningar och ombyggnad gjordes av takkonstruktionen. Detta har dock inte undersökts vidare. Sannolikt utfördes även åtgärder på taken i samband med renoveringarna 1900 och 1955. Det förekommer även tegel intill korets ankarjärn, vilka tillkom på 1950-talet.

Sockeln

Kyrkans långhus och delar av koret saknar sockel och väggarnas murverk går till marknivå, något som är utmärkande för "Njudungskyrkorna".

Utförandet är något annorlunda vid sakristian, vilken sannolikt uppfördes under 1600-tal, och vid korets utvidgade del från 1200-talet. Vid sakristians östra fasad, men sannolikt även under grästorven vid dess norra och västra fasader, liksom utmed korets östra fasad och delar av den södra, skjuter stenarna i det nedersta skiftet ut en bit från det övriga murverket. Utskottet varierar,

Långhusets östra gavel är helt murad av tegel, vilket utfördes på 1950-talet.

Detalj av korets östra gavel där tegelfragment kan ses vid ankarjärnet och längs takutsprånget. Vid dokumentationstillfället var dessvärre delar redan överputsade.

Vid korets östra gavel där det nedersta stenskiftet skjuter ut en bit från det övriga murverket.

Detalj från långhusets norra fasad där rester av en kalkavfärgad puts ligger relativt djupt in mellan murverkets stenar.

men är som mest ca 30 cm. Den högsta stenen slutar ca 40 cm ovan mark. Stenraden består av gråsten, men stenarnas utförande vid koret respektive sakristian skiljer sig åt. Korets stenrad består av större tuktade stenar, medan stenraden vid sakristian består av mindre, naturligt formade stenar.

Murverkets fogar

Vid dokumentationstillfället var murverkets fogar övervägande försedda med nytt utstockningsbruk, vilket försvarade dokumentationen av fogarna. Mellan murverkets stenar förekommer mindre skolsten och ett magert gråbeige bruk vilket antagligen är det ursprungliga murbruket.

Det är oklart om murverkets fogar ursprungligen varit utstrukna eller ej. Det är svårt att säga om de medeltida murarna varit helt täckta av puts redan från början, eller om det bara funnits brett utstrukna fogar. På den norra långhusfasaden förekommer kalkfärgsskikt relativt djupt in mellan murverkets stenar, vilket tyder på att fasaderna åtminstone i äldre tid hade ett mer ojämnt utseende. Det är dock troligt att hela murytan i ett tidigt skede, kanske redan från början, avfärgats med kalkfärg.

Putsskikten

På kyrkan förekommer flera putsskikt av olika utföranden och ålder. Inför de aktuella arbetena påbörjades hade stora delar av fasaderna ett tunt skikt av ett grått, magert kalkbruk påfört på 1990-talet. Under detta fanns en mager mörkgrå KC-puts från 1950-talsrestaureringen. KC-putsen var påförd i varierande tjocklek, ibland endast som en tunnare slamning. Denna puts hade grövre korn i ytan än de underliggande äldre putserna. Under denna ytputs hade man grundat eller utfört lagningar med vad som verkade vara närmst rent cementbruk på många ställen. Detta bruk är mycket starkt och har en mörkt grå nyans. Det förekom på flera ställen i direkt anslutning till dekormåleri. Vid takfoten fanns en sådan långsgående cementkappa, liksom mot solbänkar i fönsternischer och på sten. Även trasig underliggande äldre puts hade cementerats över. Av spritputsen från sekelskiftet 1900 påträffades endast fragmentariska partier på något enstaka ställe.

Ovan nämnda bruk har i samband med årets arbeten tagits bort, men delar av framförallt det mörkt grå cementbruket återfinns ännu i anslutning till de dekorationsmålade partierna. Nedan följer en beskrivning av de äldre underliggande putsskikten.

Sedan den sentida putsskikten avlägsnats blottades de kvarvarande äldre putsskikt som finns på kyrkans fasader. Putserna finns i många olika skikt och putsskikten var generellt i dåligt skick. Putsskikten är bitvis så fragmentariska att det är svårt att få en sammanhängande bild av hur de hänger ihop. De hade gott om bompartier och var partiellt sprucken och söndersmulad.

De äldre putsskikten hade armering i form av djurhår, men även växtfiber och större träflisor som ses på bild.

De äldre puts-skikten hade genomgående en gulbeige kulör. Vid långhusets södra fasad förekom fragment av ett mörkare gulbeigt putsbruk, nära NCS S 3020-Y20R, vilket sannolikt tyder på att bruket är mycket kalkrikt. I detta bruk fanns träflisor.

Det förekommer dock större sammanhängande puts-partier som är i förhållandevis gott skick, exempelvis på korets norra fasad, sakristians norra fasad, långhusets södra fasad och insidan av nischerna vid fönster och dörrar. Gemensamt för de äldsta bevarade puts-skikten är att det var släta puts-skikt med finkornig ballast i form av finkornig natursand och ett högt kalkinnehåll, med ett blandningsförhållande på uppskattningsvis 1:1. Det förekommer puts-skikt som nästintill enbart tycks bestå av kalk, med endast en liten mängd sand. Gemensamt för puts-skikten är också att de har en likartad gulbeige nyans, nära NCS S 3010-Y30R, vilket tyder på att de är baserade på samma typ av kalk – Ölandskalk. De äldre puts-skikten förefaller även genomgående innehålla armering i form av djurhår, men även växtfibrer och träflisor förekommer.

Det förekommer ett antal större sammanhängande partier med bevarad äldre puts. Ovan ses ett parti väster om långhusets numera igensatta sydportal. Till vänster ses sakristians norra fasad där det förekommer en grövre puts med gropig yta.

Vid korets norra fasad anas läget för den fönsteröppning som murades igen på 1600-talet när sakristian uppfördes. Mellan stenarna finns här ett mycket magert mörkgrått storkornigt bruk, möjligen lerbruk. Brukets nyans är nära NCS S 6005-Y30R. Bruket innehåller grovkornig ballast med en del tegelskärv och träflisor. Till höger ses ett annat grovkornigt utstockningsbruk.

På flera ställen på kyrkan satt utanpå dessa en något grövre puts med gropig yta som på ytan hade mycket kalkfärg kvar. Ett större sammanhängande parti av denna puts finns på sakristians norra fasad och ytterligare ett över långhusets fönsteröppning vid den norra fasaden.

På några ställen finns mellan murverkets stenar mer grovkorniga utstockningsbruk. Fraktionerna på ballasten spänner mellan ca 0–50 mm.

Igenmurade öppningar

Genom åren har fönsteröppningar murats igen, tagits upp, förstorats och förminskats i flera omgångar, vilket kan ses i murverket.

På långhusets södra fasad finns spår efter den ursprungliga, högt sittande fönsteröppningen som sattes igen då de nya större fönsteröppningarna togs upp på 1700-talet. Den övre delen av den ursprungliga fönsteröppningens kvaderhuggna sandstensomfattning finns kvar i murverket. Det finns inga uppgifter om att den norra fasaden ska ha haft någon äldre fönsteröppning, utöver det predikstolsfönster som togs upp på 1600-talet. På västra sidan av den nuvarande stora fönsteröppningen finns dock enstaka kvaderhuggna sandstenar, vilka kan tyda på att det även på denna sida ursprungligen funnits ett högt sittande fönster.

Långhusets nuvarande fönsteröppningar mot norr respektive söder togs enligt uppgift upp under 1700-talet, förstorades 1900 och förminskades 1955. De förstorade fönstervalven från 1900 finns kvar och är slagna av tegel. Den förminskning av fönsteröppningarna som utfördes 1955 har utförts av tegel.

Predikstolsfönstrets öppning förefaller vara orört sedan det togs upp omkring 1600-talet.

Korets ursprungliga fönsteröppning mot norr igensattes omkring 1600-talet då sakristian uppfördes. Fönsteröppningens nedre

del är ännu utläsbar i murverket, medan den övre delen förefaller omplockad. En kvaderhuggen sandsten kunde identifieras vid den tidigare öppningens östra sida. Av korets ursprungliga, men redan under 1200-talet igensatta, fönsteröppning mot söder sågs däremot inga spår. Fönsteröppningarna i korets östra och södra sida har förminskats/justerats vid åtminstone två tillfällen, 1900 och 1955.

Sakristans fönster har också förändrats. Vid sakristians västra fasad finns spår efter en mindre fönsteröppning. Teglet som öppningen är igenmurad med skvallrar om att den igensattes 1955. Den idag befintliga fönsteröppningen mot öster togs i stället upp. Under denna fönsteröppning förekommer svaga fragment av måleri, vilket tyder på att det i äldre tid funnits en fönsteröppning i detta läge. Det finns dock inga uppenbara spår som tyder på att gavelns fönsteröppning förändrats sedan 1600-talet då sakristian uppfördes.

Dokumentation av kalkfärgsskikt

Kyrkans fasader hade inför årets arbeten flera kalkskikt och på flera platser, särskilt mot söder, kunde man se hur flera av de översta kalkskikten hade dålig vidhäftning. Överst fanns två skikt av en ljus brun vit kalkfärg, nära NCS S 0603-Y40R. I kalkfärgslikaren nära 103:2 (70 g 103 gr obränd umbra). Den understa av dessa kalkfärgsskikt var påförd i samband med 1990-talets renovering och det översta någon gång efter detta.

Under de två ljusa kalkfärgsskikten fanns två skikt i en gulbeige kulör, varav det understa tycks ha påförts vid 1950-talsrestaureringen. Kulören är nära NCS S 1010-Y30R. I kalkfärgslikaren nära 94:6 (350 g 94 guldocker, 35 g 30 grön umbra). Denna kulör är synlig vid det rekonstruerade takfotsmålert vid den södra långhusfasaden.

Under 1900-talsputserna förekommer flera olika fragmentariska kalkfärgslager, men alla i en likartad gulbeige nyans nära NCS S

På korets södra fasad finns spår som visar att fönsteröppningens storlekt och form förändrats vid flera tillfällen.

Vid dekorationsmåleriet längs takfoten är den avfärgning som utfördes på 1950-talet tydlig.

På den övre delen av korets norra fasad förekommer äldre putsskikt med flera kalkfärgslager där det yttersta har en tydligt svärtad yta. Hur denna kan ha uppstått är oklart. Kalkfärgsskikten har en likartad gulbeige kulör.

0907-Y30R. I kalkfärgslikaren nära 92:6 (300 g 92 ljusocker, 30 g 30 grön umbra), men också mycket lik ren Ölandskalk.

Vid den norra korfasadens övre del förekommer ett kalkfärgsskikt som är tydligt svärtat, likt sot. Detta sotade färgskikt återfanns inte någon annanstans på kyrkan. Möjligen skulle det kunna ha åstadkommit av rök från någon av de eldstäder som varit placerade i sakristian. En alternativ förklaring skulle kunna vara att det är så gammal som från tidigt 1600-tal då kyrkan nedbrändes.

Måleri

Det tycks förekomma åtminstone två generationers dekormåleri på kyrkans fasader. Måleriet har alltså gjorts om i sin helhet vid något tillfälle då kyrkan försetts med ny fasadputs.

Det senare måleriet är det som nu är synligt, både som förstärkt originalmåleri och som rekonstruktioner. Detta måleri bör kunna dateras till tiden efter 1690-talet och var under lång tid överput-

Detalj av dekorationsmåleriet längs takfoten vid långhusets norra sida. Till vänster ses det framtagna konserverade originalmåleriet och till höger det blekta rekonstruerade måleriet.

I takfrisen vid korets norra fasad finns spår efter ett äldre måleri med ett helt annan ornamentik.

sat, men frilades på 1950-talet. Originalmåleriet har en skorvig yta som enbart finns på måleriet, inte på närliggande puts. Där originalfärgen finns kvar är kulören mörkt kallröd, men originalytorna består mestadels av tunn retuschfärg. Rekonstruktionerna från 1950-talet har en persikorosa ton, medan 1990-talets rekonstruktioner är mer rödrosa.

Under det nuvarande dekorationsmåleriet vid takfoten förekommer även spår av ett äldre måleri på underliggande puts. Detta måleri har en annan ornamentik och överensstämmer därför inte bildmässigt med det senare måleriet. Det kan vara möjligt att det äldre måleriet är från två olika generationers måleri. Den äldre målade dekoren fanns endast i dagen på ett ställe i takfrisen på korets norra sida, väster om sakristan, samt runt predikstolsfönstret. När KC-putsen knackades ned framkom ytterligare fragment av ett äldre måleri ovanför predikstolsfönstret på långhusets norra sida, vid sakristiefönstret och runt portalen vid korets södra sida. Det äldre måleriet är utfört med en varmröd kulör.

Sammanställning för respektive fasad

Nedan följer en sammanställning av dokumentationen för respektive fasad.

Långhuset

Långhuset utgör kyrkans äldsta del och uppfördes under 1100-talet. Murverket är uppbyggt av gråsten och kvaderhuggen sandsten vid hörn och runt de äldsta fönster- och dörröppningarna. Stenarnas storlek varierar. En del av stenen förefaller ha en naturligt jämn yta vänd utåt, medan andra förefaller vara tuktad. Murverket saknar tydlig sockel.

Långhusets norra fasad:

På långhusets norra fasad förekommer större sammanhängande partier av äldre puts runt predikstolsfönstret, över den större fönsteröppningen och längs takfoten. I övrigt förekommer äldre puts-skikt endast fragmentariskt. Det finns spår av kalkfärgsskikt relativt djupt in mellan murverkets stenar, vilket tyder på att fasaderna under äldre tid hade ett mer ojämnt utseende. Bitvis är väggen ganska ojämn. På delar förekommer äldre kalkfärg som är svårtad.

Den nuvarande stora fönsteröppningen togs enligt uppgift upp på 1700-talet, förstörades 1900 och förminskades 1955. Spår i murverket visar att öppningen tidigare varit både lägre och smalare än dagens öppning. En tidigare öppning har varit ca 40 cm bredare, 55 cm lägre och 50 cm högre än nuvarande öppning. Tegelvalvet från 1900 års förstörade fönsteröppning finns kvar och är utfört av stortegel. På västra sidan av fönsteröppningen finns enstaka kvaderhuggna sandstenar, vilka skulle tyda på att det funnits en äldre fönsteröppning även på denna fasad.

På de äldre puts-skikten väster om sakristiefönstret fanns spår av ett måleri.

Detaljbilder från långhusets norra fasad.

Ovan vänster: Över den större fönsteröppningen finns ett parti med den typ av äldre puts som har en gropig yta och en något grövre struktur.

Ovan höger: Över predikstolsfönstret förekommer flera finkorniga puts-skikt med måleri.

Nedan vänster: Äldre puts finns även bevarad vid sidorna av predikstolsfönstret, men saknas i anslutning till solbänkarna.

Nedan höger: Det förekommer kalkavfärgade puts-skikt relativt djupt in mellan stenarna, vilket tyder på att fasaderna ursprungligen kan ha haft en mer ojämn putsyta.

Predikstolsfönstret som antas har tagits upp på 1600-talet är 120 cm brett och sitter 165 cm från marken. Det förekommer inslag av 1950-talstegel från när de nuvarande fönsterbänkarna sattes in.

Måleriet utmed takfoten är till stora delar det äldre måleri som frilades 1955. Runt predikstolsfönstret återfinns ett fragmentariskt måleri, vilket sannolikt är ännu äldre.

Långhusets södra fasad:

På långhusets södra fasad förekommer flera större sammanhängande putsytor av äldre puts. Det förekommer rätt mycket tegelfragment mellan stenarna. Utstockningsbruk med träflisor är vanligt förekommande.

Den nuvarande fönsteröppningen på sydfasaden togs upp på 1700-talet, förstörades 1900 och förminskades till sitt nuvarande utförande 1955. Valvet från 1900 års förstörade fönsteröppning finns kvar och har en bevarad putskant med gulbeige kalkbruk. Nuvarande öppning är 150 cm bred och 215 cm hög. I ovankant, väster om nuvarande fönsteröppning, finns spår efter den medeltida högt sittande fönsteröppningen genom kvaderstenar av sandsten

Detaljbilder från långhusets södra fasad.

Ovan vänster: Flera större sammanhängande partier med äldre puts fanns bevarade längs fasadens nedre del.

Ovan höger: Den putskant som finns bevarad från den förstörade fönsteröppningen som togs upp vid renoveringen kring 1900.

Nedan vänster: Sammanlagt sex sandstenskvarrar finns kvar som markerar läget för den ursprungliga fönsteröppningen.

Nedan höger: De två nedersta sandstenskvaderna från den ursprungliga fönsteröppningen.

Vid långhusets nordöstra hörn är kvaderstenarna av sandsten förhållandevis synliga.

Sex sandstenar finns bevarade. Den medeltida öppningen förefaller ha varit omkring 200 cm hög och 110 cm bred.

Sydportalen, som var kyrkans ursprungliga entré, var under lång tid igenmurad men togs upp som en nisch 1955. Öppningen är invändigt igenmurad med tegel från 1950-talet. Sandstenkvadrar är delvis bevarade runt öppningen. Nischen är ca 25 cm djup. Brostenen är av skiffer, likt fönsterbänkar.

Dekorationsmåleriet på den södra fasaden är i huvudsak rekonstruerat på 1950-talet.

Långhusets östra fasad:

Långhusets östra gavel är helt uppmurad av 1950-talstegel. Foton visar att detta fasadparti före 1955 var brädklätt.

Vid hörnen är kvaderstenarna av sandsten bitvis synliga, men övervägande döljs de bakom fragmentarisk puts med äldre måleri.

Koret

Korets västra del är samtida med långhuset och uppfördes under 1100-talet. Koret var då kortare än vad det är idag och hade en absidformad avslutning mot öster. Redan under 1200-talet revs absiden och koret förlängdes mot öster samt försågs med den nuvarande raka avslutningen. När golvet i koret åtgärdades på 1950-talet upptäcktes spår efter den ursprungliga absiden, vilket visade att koret förlängts omkring tre meter mot öster.

Korets murverk är i likhet med långhuset uppfört av gråsten i olika storlekar och kvaderhuggen sandsten vid hörn och runt dörröppningen.

Korets norra fasad:

Stora delar av korets norra fasad är förbyggd av sakristian som uppfördes på 1600-talet. En större fasadyta finns väster om sakristian och en mindre ovanför sakristians östra takfall.

På den del av korfasaden som är synlig mellan sakristian och långhuset, finns spår efter en tidigare, möjligen ursprunglig, fönsteröppning. Fönsteröppningen murades sannolikt igen då sakristian uppfördes under 1600-talet. Den igensatta öppningens form är ännu tydlig nedtill, medan murverket på väggens övre del verkar vara omplockat. Fönsteröppningens nederkant har varit 260 cm från marken och med ett avstånd på 55 cm från långhusfasaden. Öppningen tycks ha varit omkring 140 cm bred. Murverket ovanför öppningen är alltför omplockat för att kunna avgöra vilken höjd fönsteröppningen haft. Vid den igenmurade öppningens östra sida finns en kvaderhuggen sandsten. Möjligen kan det finnas fler, men denna yta är dold under äldre putsbruk. Öppningen är igenmurad med mindre stenar sammanfogade med ett grovkornigt mörkgrått lerbruk med träflisor och en del tegelskärv. Ovanpå det mörkgrå murbruket finns ett gulbeige finkornigt putsbruk med en större

Detaljbilder från korets norra fasad.

andel djurhår, av samma typ som förekommer på sakristians äldsta bevarade putsskikt.

Denna del av fasaden har delar av en äldre puts bevarad, vilken i huvudsak återfinns på väggens övre del. Putsen har flera lager av kalkfärg. Ett av de yttersta färgskikten är påtagligt svärtat, likt av sot. Det är synligt på några ställen. Hur denna svärtade yta uppkommit är oklart.

Fasadytan öster om sakristian har en större sammanhängande putsyta med bevarad äldre puts i relativt gott skick. Det förekommer endast mindre cementlagningar på denna yta.

Takfotsmåleriet vid den norra fasaden är i sin helhet det måleri som togs fram och konserverades på 1950-talet. På väggytan väster om sakristian finns fragment av ett äldre måleri med mer klarröd kulör.

Korets östra gavelfasad:

Nedersta stenskiftet skjuter ut en bit från det övriga murverket. Utskottet varierar, men är som mest ca 30 cm. Den högsta stenen slutar ca 40 cm ovan mark. Stenraden består av större gråsten med

Ovan vänster: Vid fasadpartiet öster om sakristian fanns ett större sammanhängande parti med äldre putsskikt bevarade. Måleriet är det som frilades vid 1950-talsrestaureringen.

Ovan höger: Den övre delen av fasaden väster om sakristian. Här finns en frilagd mindre del av det äldre måleriet. Se svart ring på bilden. Pilarna markerar där det förekommer fragment av svärtad puts.

Vänster: Den nedre delen av fasadpartiet öster om sakristian med bevarad äldre puts.

Ovan: Spår efter igensatt fönsteröppning markerat med en röd linje. Pilen pekar på den kvadersten av sandsten kan markera den tidigare fönsteröppningen nedre vänstra hörn.

tuktad yta.

Något annat som utmärker denna fasad är att murverkets övre del har en tydlig utbuktning och att det nära det sydöstra hörnet snarare finns en inbuktning. Som mest skiljer det ca 25 cm. Detta särskiljer sig från kyrkans i övrigt relativt släta murverk. Dessa in- och utbuktningar kan ses på foton från sekelskiftet 1900. Det kan vara en anledning till att murverket vid 1950-talets renovering försågs med ankarjärn. Runt ankarjärnet förekommer lagningar av tegel.

Detaljbilder från korets östra fasad.

Ovan: Längs takutsprånget förekommer en mängd tegelfragment, vilket tyder på att det utfördes någon form av takåtgärder i samband med 1950-talsrestaureringen.

Ovan höger: Det nedersta stenskiftet sticker ut en bit från det övriga murverket. Utförandet förekommer även vid den utvidgade delen av korets södra fasad. Höger: Fasadens övre del har en tydlig utbuktning. Det var antagligen denna som var anledningen till att man på 1950-talet monterade ett ankarjärn.

Fönsteröppningen fick sin nuvarande storlek och rundbågiga överdel i samband med 1950-talets renovering då den förminskades. Dessförinnan var öppningen större och försedd med en glasmålning från 1905. Ifyllnadstegel visar att den tidigare, större öppningen var 145 cm bred och 240 cm hög.

Närmast takutsprånget finns flera tegelbitar av 1950-talsutförande instuckna. Det kan tyda på att det utfördes åtgärder på taket i samband med 1950-talets renovering. Detta har inte undersökts vidare.

Korets södra fasad:

Uppgiften om att koret förlängts ca tre meter innebär att korets ursprungliga sydvägg har slutat ungefär där fönsteröppningen finns idag. Det syns dock ingen tydlig skarv i murverket och det kan heller inte anas någon skillnad i stenmaterialet i murarna. Det innebär att en stor del av murverket sannolikt plockats om då korets förlängdes, men även då fönsteröppningen förändrats. Däremot kan det möjligen anas en skillnad i utseendet på stenskiftet närmast mark. Omkring 230 cm från sydöstra hörnet ändras stenradens karaktär. Stenskiftet i den ursprungliga delen utgörs av naturligt formade stenar i olika storlek. Stenarna i den förlängda delen har en mer rektangulär form, mer likartad storlek och en något tydligare tuktad yta. Samtliga stenar ligger i liv med fasaden.

Korportalen togs upp under 1200-talet i samband med att korets förlängdes. Korporten är försedd med två steg av granit och broplan/tröskel av kalksten. Träkarmen är linoljefärgsmålad i ljusgrå kulör. Dörrbladet har en metallinklädd utsida med smidda spikar och en dekorativ nyckel. Det är relativt mycket äldre puts bevarad runt porten, men man kan skymta att öppningen omges av sandstenskvadrar. Vid dörröppningens ovkant finns fragment av äldre måleri.

Av korets ursprungliga fönsteröppning finns inga spår. Murverket plockades sannolikt om då korportalen togs upp. Den fönsteröppningar som togs upp på 1200-talet hade sannolikt samma placering som dagens fönsteröppning. Fönsteröppningens nuvarande form är från 1950-talets renovering. En stor mängd tegel runt fönsteröppningen anger att den dessförinnan var större. Tidigare öppning tycks ha varit 150 cm bred och 250 cm hög samt 210 cm från marken. Det har skett relativt stora lagningar av tegel runt den större öppningen. Detta tegel är svårt att datera. Det förefaller vara äldre än 1950-talet, men har ett standardformat på 25 x 6 cm. Möjligen är det från renoveringen år 1900 då flera av kyrkans fönsteröppningar förstörades.

Takfotsmåleriet är till mindre delar framtaget äldre måleri, konserverat på 1950-talet. Det är övervägande måleriet är dock rekonstruerat på cementhaltigt bruk, avfärgat i en gulbeige kulör.

Detaljbilder från korets södra fasad.

Överst vänster: Det nedersta stenskiftet har mot öster en något annan karaktär, vilket tolkas som den del av koret som utvidgades på 1200-talet.

Överst höger: Fönsteröppningen har genom åren haft flera olika format.

Ovan vänster: Korportalens nedre del. Det förekommer en hel del äldre puts närmast portalen, men under denna skimtar sandstenskvadrar.

Ovan höger: Korportalens övre del med fragmentariskt bevarat måleri.

Sakristian

Sakristian antas ha uppförts under 1600-talet. Murverket är i likhet med långhuset av gråsten. Väggarna är huvudsakligen uppbyggda av samma typ av sten som långhuset. Hörnen är dolda under äldre putsskikt, så det är svårt att avgöra om de är uppbyggda av sandstenkvadrar eller ej. Stenarna är förhållandevis stora, upp till 90 cm breda, och förefaller övervägande ha en naturligt slät yta vänd utåt.

Sakristians västra fasad:

På fasaden finns endast fragmentariska rester av äldre putsskikt. Dessa finns framförallt i anslutning till hörnet. Det finns heller inga spår kvar av dekorationsmåleri.

I murverket finns spår efter en tidigare fönsteröppning, vilken är igenmurad med tegel i fyra skift. Teglets format och det hårda, cementhaltiga bruket tyder på att öppningen har murats igen vid 1950-talets renovering.

Sakristians västra fasad. Pilen markerar var det tidigare funnits en fönsteröppning. Denna sattes troligen igen på 1950-talet.

Sakristians norra gavelfasad:

På hela denna fasad förekommer mycket äldre puts, sammanhängande i större oregelbundna putsytor. Det understa putsskiktet, närmast stenarna, innehåller en stor mängd djurhår.

Gavelfasadens murkrön, i likhet med korets murkrön, innehåller mycket småsten och tegelfragment, vilka sannolikt har tillkommit vid någon takåtgärd.

Ett fragmentariskt dekormåleri förekommer runt den vindslucka som finns i gavelröset. Delar av måleriet är otydligt. Den nuvarande kvadratiska öppningen togs upp på 1950-talet och föregicks av en rund putsad blindering. Måleriets formspråk tyder på att det historiskt funnits en öppning med samma placering och storlek som den nuvarande öppningen.

På fasadens nedre del på den västra sidan av fönsteröppningen återfanns ett fragment av ett äldre måleri. Avståndet mellan den bemålade putsen och fönsteröppningen var ca 100 cm. Det tyder på att kan ha funnits ett äldre måleri även runt denna öppning. Eftersom den bemålade ytan var så liten, valdes att kalka över denna.

Detaljbilder från sakristians norra fasad.

Överst vänster: Vid gavelröset finns ett större parti med äldre puts bevarad. Delar av dekorationsmåleriet är förhållandevis fragmentariskt, men tyder på att det fanns en kvadratisk öppning här redan då fasaden dekorerades. Närmast takutsprånget finns en hel del tegelfragment, vilket tyder på att åtgärder gjordes på takkonstruktionen under 1950-talet.

Överst höger: De äldre puts-skikten har något olika karaktär. Här finns flera släta skikt, men även det något grövre puts-skiktet med gropig yta som förekommer här och var på kyrkans fasader. Pilarna pekar på ytor där det framkom spår av rött dekormåleri.

Ovan vänster: Även på fasaden nedre del förekom större sammanhängande ytor med äldre puts.

Ovan höger: Detalj av putsytan väster om sakristians fönster där spår av dekorationsmåleri kom fram. .

Sakristians östra fasad:

Murverkets nedersta stenskiift skjuter ut från det övriga murverket, likt en sockel/sula närmast mark. Denna stenrad består av naturligt formad gråsten av olika storlek. Stenarna skjuter som mest ut ca 20 cm från väggen. Sannolikt har detta stenskiift samma utförande öven på de övriga sidorna, men det är idag övertorvat och därmed inte synligt.

Den nuvarande fönsteröppningen mot öster togs upp på 1950-talet. Ovanför öppningen mot öster finns en stor mängd småsten och 1950-talstegel, vilket tyder på att denna del av murverket då murades om. Under fönsteröppningen förekommer svaga fragment av måleri, vilket tyder på att det även i äldre tid kan ha funnits en fönsteröppning i detta läge.

Detaljbilder från sakristans östra fasad.

Överst vänster: Sakristians östra fasad.

Överst höger: Det nedersta stenskitet sticker ut en bit i förhållande till det övriga murverket. Utförandet finns sannolikt även på de övriga sidorna, men är där övertorvat.

Ovan vänster: Fönsteröppningen togs upp på 1950-talet. Fragmentariskt måleri på den äldre putsytan under fönstret tyder på att det funnits en fönsteröppning här även tidigare.

Ovan höger: Måleriet längs takfoten är fragmentariskt.

Norra Ljunga kyrka är en av de romanska stenkyrkor som uppfördes i folklandet Njudung under 1100-talet. Kyrkan försågs redan under 1200-talet med ett västtorn och ett utvidgat, rakavslutat kor. Under 1600-talet uppfördes en sakrista mot norr. Någon gång mellan sent 1500-tal och mitten av 1700-talet försågs kyrkans fasader med ett muralmålari i rött.

Under 2024 utfördes en utvändig restaurering av kyrkan. Den sentida putsen på långhus, kor och sakristia knackades ned och fasaderna försågs med ny fet kalkputs. Samtliga fasader avfärgades och fönster samt portar målades. I samband med dessa åtgärder förstärktes det utvändiga muralmaleriet av konservator.

